

## RAZVOJ KNJIŽNE SLOVENŠČINE PO LEVCU

O knjižni slovenščini lahko govorimo šele po l. 1850, saj smo pred tem imeli pravzaprav le knjižno kranjščino, ki so jo uporabljali tudi Primorci. Drugi Slovenci so hodili svoja pota, utemeljena v njih narečju. Razvoj knjižne kranjščine je potekal v premi črti od Trubarja do Novic, zmeraj tesno naslonjen na osrednja narečja. Skorajda popolno lice je dosegla v Metelkovi slovnici. Seveda je še zmeraj imela svoje težave, ki so izhajale iz moderne vokalne redukcije in trdega ela, iz tujih prvin v ljudskem govoru in ne najmanj iz dolensko-gorenjske cepitve. Nezanje knjižnega izročila je povzročalo pogostne odklone v narečnost, a naposled so Japljeva reforma, Kopitarjeva slovnica, Vodnikovo in Ravnikarjevo prizadevanje le ustvarila knjižni jezik s trdnim slovniškim ogrodjem, domačo skladnjo in dokaj bogatim besediščem, tako da je ta jezik pritegnil tudi nekatere nekranjce, denimo Murka. Kaj se je dalo izraziti z njim celo v poeziji, je pokazal Prešeren.

Kakega posebnega priročnika za pravilno pisanje in izreko seveda ni bilo, zato so pisci radi dajali zadevne opazke v uvodih k svojim delom in tudi po slovnica h se jih ne manjka. Tako pravi Bohorič, da se *l* na koncu besede izgovarja debelo, kakor bi bil podvojen, Hipolit pa terja, da je treba pisati *l*, čeprav se namesto njega izgovarja *u*. Že v Zimskih uricah imamo predpis, da se piše *h* pred besedami, ki se začenjajo s *k* ali *g*. Pravopisa se tudi tiče Bohoričovo določilo, da se ne piše s *sinom*, marvem *s'inom*. Metelkova slovnica kar siplje pravopisne napotke, recimo, kdaj se mehča *o* v končnicah, kako se pišejo klasična lastna imena, o razločevanju predpone *u-* in *v-*, o prilikovanju soglasnikov (*gosposka*). Isti Kopitar, ki je tako strogo sodil jezikovne zakonodajavce, če je šlo za očeta Marka, se ni pomišljal uzakoniti *mestam*, češ da je Krelj pisal *mestom* pod hrvaškim vplivom. Še dosti dlje je šel v znanem odstavku, kjer govori o potrebi črkopisne reforme: »Tistih malo knjig, ki so bile doslej napisane, bi se lahko znova natisnilo v novem črkopisu. Treba bi bilo samo pametnega in odločnega voditelja, pa bi vsa anarhija kmalu izginila.« Za Kopitarjevo gledanje na knjižni jezik je prav posebno značilen očitek Pohlínu, češ da je bil rojen meščan in nikoli ni slišal dobre, čiste kranjščine.

Kranjski knjižni jezik je imel vse pogoje, da bi se še naprej zdravo in skladno razvijal, razen enega, žal poglavitnega: naslanjal se je na govor bore pol milijona Slovencev. Prav nič ni kazalo, da bi mogel pritegniti štajerske in koroške pisce, ker

jih je odbijala kranjska ozkosrčnost, nekatere gorenjske posebnosti pa so bile zlasti panonskim Slovencem kar nerazumljive.

Breznik vidi začetnika novooblikarske reforme v Majarju. Vendar ne smemo pozabiti vsaj dveh pomembnih predhodnikov, Čopa in Murka. Prvi se je uprl preozki narečni osnovi, kakor jo kažeta Dajnkov *kriuha* in tudi Metelkov *krəh*, drugi je v svoji slovnici s treznim preudarkom sprejel osrednjo osnovo brez njihovih skrajnosti in s tem spodnesel dajnkovščino. Majarjevi predlogi bi bili brez koristi utonili v njegovem vseslovanstvu, da ni takrat vzela vajeti v roke akademska mladina in utrdila pameten sporazum med kranjsko ozkostjo in ilirsko brezbrežnostjo. Svetec je 1849 v Sloveniji predložil nove oblike in jih naslednje leto ubranil pred Bleiweisom. A prodril je z njimi pravzaprav Cigale, ko jih je vpeljal v državni zakonik. Za njima je krenil ves mlajši pisateljski rod. Te same na sebi dokaj skromne reforme so ustvarile čudež: enotni slovenski knjižni jezik. Poglavitne so bile tele: *lovic* — *lovec*, *lepiga* — *lepega*, *jelenam* — *jelenom*, *kleše* — *klešče*, *lepe mesta* — *lepa mesta*, *narlepši žena* — *najlepša žena*, *vsim* — *vsem*, *de* — *da*. Padla pa je pisava *dvignuti*, ker ni bila sprejeta v šolske knjige.

Reformam naslednjih desetletij je zvečine botrovala Levstikova „panonska“ usmerjenost. Tukaj bom omenil samo tiste, ki so dobile svoje potrdilo v Levčevem pravopisu: *viditi* — *videti*, *perjatu* — *prijatelj*, *uni* — *oni* in *sozidati* — *sezidati*. *Mizino* nogo je odklonil že Cigale, vendar je *mizna* noga zmagala šele s Pleteršnikom. Posebno usodo je doživljal »zatoženi sosamoglasnik«. Po Miklošiču je zahteval pisavo *vert* že Valjavec 1853, vpeljal jo je Bleiweis v Novicah 1862, čeprav sta Marn in Janežič hudo ugovarjala. Za *vert* se je zavzel tudi Levstik, vendar je Cigale za končniški del zagovarjal pisavo z *er*. Stritar se je novosti upiral do 1880, Škrabec pa vse življenje. Tako so do Pleteršnika pisali *vert*, a *jadernica*. — Zapostavljanje prilastkov (narod naš slovenski) so uvajali ilirci, pa jim ni obveljalo. Prav tako je Levstik zaman uvajal prislove brez poudarnega (parasitičnega) j, recimo *tuka*, *včera*. Koroško-štajersko *črešnjo* je uzakonil Pleteršnik, Levec pa je pustil na voljo tudi *češnjo*. Potem je raba povzdignila zdaj to, zdaj ono: *češnja*, *čez*, vendar *čreda*, *črevo*, *čreslo*.

Ta rod se je dosti ukvarjal z besednim redom. Vodnikovo stavo glagola na koncu je grajal že Levstik v Napakah. Svetec je razglasil rabo naslonk na začetku stavka za neslovansko, pritegnila sta mu Levstik in Cigale. Odtod stavki kakor *kdor pomisli*, *prepričal se bode*. Šele Murko je v izvrstni razpravi 1892 zavrgel to priskutnost, naravni besedni red pa sta spet uveljavila Bežek v LZ in Levec v SP. — Ker dotlej nismo imeli pravopisnega priročnika, marveč le kopico po časnikih raztresenih člankov, je razumljivo, da je bila tolikšna moč vzornikov. Stritar si ni upal zapisati *starši*, *denar*, *škoda*, *ubogati*, odkar jih je Levstik zamenjal z *roditelji*, *novci*, *kvarom* in *poslušnostjo*. Poučen vpogled v razvoj našega pisanja nudi primerjava treh izdaj iste slovnice:

Janežič I 1854	Janežič V 1876	Janežič-Sket X 1911
nekateri pišejo vrt	boljše vrt kakor vert	samo vrt
izgovor vovk, dau, pasu	vovk, dau ljubiu (ne ljubiu)	v olikanem gov. l
pri noži in nožu	pri kralji in kralju (a nožu)	na kraju (ne krajji)
Koseskita, Markota	Koseskega, Marka	Marka, naglja
visóka: ta visóka	samo visóka	isto
lepi in lepeji ženi	lepi se bolj rabi, lepeji je	lepi in lepeji
lepše in lepši žene	boljšeji isto	samo lepše žene
enaindvajset in dvajset eden	enaindvajseti in dvajset prvi	enaindvajset
pri komur	pri komur	pri komer
više ali višje skočiti	više skočiti	navadno više

V drugi polovici prejšnjega stoletja je vstala vrsta vprašanj, ki niso dobila dokončne rešitve v Levčevem SP, nekatera prav do današnjega dne ne. Janežič je po stsl. v slovarju na debelo uvajal predpono *vz-* (*vzrasti*). Ko se je zanj zavzel tudi Levstik, je bila po 1880 splošno sprejeta. Levec je že upošteval, da se je v vsakdanji rabi obrusila, naslednji pravopisi so jo zvečine omejili na knjižne besede (*vzvod*, *vzmet*) ali pa vsaj pripustili dvojnice (*vzdržati*, *držati*). Majar in Janežič sta z Levstikovim pritrdilom uvajala tujo predpono *pro-* (*prorok*, *proklet*), a Valjavec jo je dosledno odpravljaval celo v izposojenkah (*prezoren*). Ta igra se je še enkrat ponovila v dvajsetih letih, a nazadnje je SP opredelil območje obeh. Miklošič je po svojem narečju predložil obliki *meseca*, *kamena*, pa ju je pozneje sam umaknil, češ da sta preozko narečni. A Levstik ju je obnovil, in tako je ostalo omahovanje do danes.

Do Glasnika so pisali etimološko *vasčan*, *košček*, *moški*, potem je Janežiču obveljalo *košček*, *moški*. Pleteršnik spet omahuje, proti Levčevemu *koščku* sta nastopila Štrekelj in Perušek. Še Breznik SS 1916 je dovoljeval dvojnico *košček* in *košček*, a samo *zvezček*, *obrazček* (pri zvenečih!). Danes je zmagala fonetična pisava. — Silno boleče je tudi vprašanje hiata. Na eni strani najdemo noviško skrajnost *Marii*, na drugi Levstikovo dosledno mašenje zeva *materijal*, *jezuvit*. Miklošičevo srednjo pot sta ubrala Pleteršnik in Levec (Marija: Diogen), vendar na veliko nevoljo Štrekljevo. V kritiki SP 1935 je Glonar terjal dosledno zadelavanje hiata. — K najstarejšim težavam našega pisanja moramo šteti ločevanje med priponama *u-* in *v-*. Uvedel ga je Metelko po češčini z napotkom, da *v-* zaznamuje gibanje v notranjščino, *u-* pa odmik ali dopolnitev dejanja. Ker govor tega ločevanja ne pozna, je pravilo spravilo pisce in slovnicarje v hudo zadrego. Zaman so bili vsi predlogi za poenostavitev. Samo v pisavi ločujemo ustaviti voz in vstaviti črko. Kdo naj danes ob toliko novih besedah reče z gotovostjo, za kaj gre v primerih uigrati se, ukletiti pridelke, unovčiti žito, uokviriti sliko, upepeliti truplo, upodobiti na platnu, uprizoriti gonjo, uresničiti željo, uskladiti nasprotja, uskladiščiti blago, utopiti v žlici vode? SP v takih primerih rajši vidi dovršitev dejanja.

Levčev SP je bil tudi kratka slovnica. Iz navodil posnemam nekatera, ki so za nas posebno poučna. Množinski roditeljski se še glasi *jajec*. Sploh je Levec postavil seznam soglasniških skupin, ki so izgovorljive na koncu besede. Zatorej piše *tiskaren*, *maček*, *naredeb*, *pešek*, *tresek*, ki jih danes prav lahko izgovorimo brez opornega polglasnika. Za primernike dovoljuje dvojnice *rodovitnejši* in *rodovitniši*, *starejši* in *starši*. Puristične tendence se kažejo v prepovedi *Tolstoja* (samo *Tolstega*), v slovenjenju *Berolina*, *Inomosta*, v zapostavljanju obrušeni oblik *znebiti se*. Nerodna je trditev, da nimamo dvoglasnikov, zatorej pišemo *Evropa*, ne *Europa*. Iz pravoječja je značilen izgovor *nesu*, *kozu* in pa silno ostra obsodba: Kdor trdi *l* čisto izgovarja, tisti se spakuje, govori tuje in prisiljeno ter dela silo narodni govoric.

Breznikova SS 1916 ima največje zasluge za zborni izreko, čeprav je naslednji stavek samo plah umik pred elkarskim okoljem: trdi *l* se govori v knjižnem jeziku ali dvoustnično ali pa, kakor je prišlo poslednja leta semtertja v navado, kot srednji *l*. — Za Breznikov SP 1920 je značilna ostrina proti tujkam. Zanje predlaga kopicu slovenskih nadomestkov, a žal se le-ti domala niso prijeli. V Breznik-Ramovševem SP 1935 je ta ostrina zelo zabrisana, pač pa se na več mestih kaže neskladanje obeh sestavljavcev; še pred izdajo šolskega pravopisa sta v posebnem snopiču neskladnosti odpravila (*zaželen*, ne *zaželjen*, nekaj popravkov od *-vec* na *-lec*). Če so SP 1920 očiteli kot edino napako, da je predroben, in sestavljavcu Brezniku, da se preveč boji odločati, potem so očitki na naslov SP 1935 že dosti konkretnejši, češ obogatil se je s kopicu manj rabljenih ali celo mrtvih besed. Z isto grajo tudi ni



bilo prizaneseno SP 50, in to dokaj upravičeno. Hoteli smo pač podati čim popolnejši pregled nad besediščem, zato smo vzeli za osnovo Pleteršnikov slovar. Tako je nezaznamovana marsikatera beseda, sprejeta po 1895, zato pa je ostalo nekaj narečnih izrazov, ob njih smo bili precej širokosrčni. Pogled na tujke je kazal še vpliv Breznikovega odklanjanja, pač pa so bili nazori o rabi ljudskih in knjižnih izposojenk že dokaj izčiščeni. Da bolje prikažem smeri teh pravopisov, hočem navesti, kako posamezni med njimi obravnavajo ista poglavja:

Velika začetnica. Levec piše z njo prvo besedo v verzu, imena praznikov, v pismih *Vi*, ne pa *ti*. Pri sestavljenih krajevnih imenih piše Sinjo gorico, toda Malo Pristavo, češ ker pravimo grem na Pristavo, ne pa grem v Gorico. To Levčevo pravilo je edino utemeljeno, vendar terja od piščočega, da pozna krajevno rabo po vsi Sloveniji. SP 20 je to pravilo razširil tudi na stvarna imena, odtod pisava Slovenski Narod (ker beremo Narod), vendar Uradni list. Razločevanje dopušča celo pri krajevnih pridevnikih Laški tržani: laško olje. Praznike piše z malo, *Vi* in *Vaš* v pismu z veliko, *Ti* in *Tvoj* lahko tudi z malo. SP 35 loči pisavo v sestavljenih krajevnih imenih po tem, ali imajo v drugem delu občno ali lastno ime, vendar izbira same nesporne zglede. Piše z veliko tudi pripadnike gibanj (Zvonovci, Vajevci), v pismih tudi *Ti*. SP 50 piše zvonovce, vajevece z malo, v pismih *Ti*, *Tebe*, vendar *zate*, spoštovanje je sicer skrčeno na *Ekscelenco*. Pri sestavljenih krajevnih imenih pojasnjuje, da se piše drugi del z veliko, če je ali se čuti za lastno ime, vendar pušča dokaj nejasnosti. SP 62 našteva občna imena, ki se v krajevnih imenih zmeraj pišejo z malo, in druga, ki se v določenih primerih pišejo z veliko. Pravilo je izčrpno, žal pa ni dovolj pregledno. Pri stvarnih imenih skuša odpraviti dosedanjo poplavo velikih začetnic. O izražanju spoštovanja ne govori več, torej se v pismu lahko piše *vi*, *vaš*, *ti*, *tvoj*.

Deljenje besed. Do zadnjega pravopisa je bil v rabi manj primerni izraz zlogovanje. Tu dela težave samo deljenje soglasniških skupin. Levec je postavil za osnovno načelo izgovorljivost, nedeljive so bile *nj*, *lj*, *šč*, *st*. SP 20 je zadevo zelo zapelel, ker se je naslonil na etimologijo (de-ska: gos-ka, priti-skom: naglas-kom). Ločuje med topljenima in netopljenima *lj*, *nj* (ko-nja, kra-lja: dlan-jo, sol-jo). SP 35 dovoljuje tudi delitev končnice od osnove, če se meje zavedamo (lep-ši, vzdig-ne, les-na). Za izgovorljivost jemlje merilo: če skupina začenja slovensko besedo. To merilo pa nikakor ni zanesljivo, saj je znano, da cela vrsta izgovorljivih skupin ne začenja nobene besede. Znatno olajšanje v tem za knjižni jezik nepomembnem vprašanju je prinesel šele SP 62, ki dopušča svobodo celo pri deljenju izgovorljivih skupin.

Sestavljene besede. Tu že od nekdanj opazamo dve skrajnosti. Valjavec je pisal narazen celo za *nj*, Levec pa skupaj *zaraditega*. V to smer kažejo tudi njegovi vezaji: Anton-Knezova knjižnica, gospod-Trubarjevo pismo. Tako daleč ni šel noben pravopisec več. Tudi vse števnike je pisal skupaj: štiritisoč. — Razločevanje med svetlordeč, živordeč: kričeče rdeč je vpeljal SP 20, češ da gre za prave zloženke. Za njim so šli vsi pravopisi do 1950. Vendar dva akcenta pričata, da gre za načinovni prislov, ne pa za enotno barvo. SP 20 in 35 pišeta vse števnike narazen: dve sto pet in trideset, SP 50 je strnil v celoto desetice in enice, SP 62 pa še enico pred stotico zaradi enega poudarka. Enotni poudarek in pomensko tančino, različno od sestavin v besedi, so upoštevali pravzaprav vsi pravopisi po 1920, vendar često niso bili dosledni, včasih pa se je uprla raba. Tako je v marsikaterem primeru najboljšje priznati dvojnice.

V naslednjem bom podal nekatere besede in rekla, ki so ob njih pravopisi močno omahovali; menda so skušali slediti rabi:

Levec	SP 20	SP 35	SP 50
	+ aprilovo vreme		aprilovo: aprilsko vreme
+ butica	+ butica	butica	butica in betica
butlja, buteljna	buteljna		
+ cela vas, + cel dan		cel dan = ves dan	
+ cenik	cenik		
	+ cilj	cilj, smoter, namen	cilj (v športu)
+ čedalje	čedalje		čedalje, čezdalje
+ dihur		dihur	
doli	doli in dol	doli : dol	
+ gospejni	gospenji in gospejni		
hkratu in hkrati			hkrati
	+ imeti (morati)	imeti = morati	
+ jenjati	+ jenjati	jenjati	
	+ ješprenj	ješprenj, slov. ječmenka	
	+ jutrov	Jutrovo	
klavnica	klavnica		
kmetiški, kmetski	kmetiški, kmečkji		
	+ kovček	kovčeg-a	kovček-čka
	laži — = slutvo	lažimodrijan	lažni modrijan + laži
	+ magari	magari	* magari
	+ je moč reči	je moč(i) reči	môči in mòč
+ narava	bolje priroda	narava	narava in priroda
+ nečimeren	ničemuren in ničemrn	ničemuren — nečimrn	
nikdo	nihče in nikdo		
	+ par dni		* par dni
+ prižnica		prižnica	
+ pritiklina		priteklna	pritiklina
piskor (+ piškur)	piškur reservat	rezervat	
sejem in senjem		sejem in semenj	
solnce	solnce	sonce	
starejšina		starešina	+ starejšina
skrajnji čas	skrajni čas		skrajnji čas
zmisel	zmisel in smisel	smisel	+ zmisel
šator	šator in šotor	šotor	
telog (+ teloh)		teloh	
tjulenj-a	tjulenj-à	tjulenj-nja	
ujma (+ ujma)			ujma
varih, varuh	varuh		
		+ vlogo igrati	vlogo igrati (tudi preneseno)
	+ v obraz vreči	v obraz vreči	

Že ti zgledi spričujejo, da jih v pravopisu skorajda ni stvari, ki bi jih lahko imeli za nepremakljive, nedotakljive. Vendar je opaziti nekatere smernice, po katerih gre razvoj. Ena med njimi je prav gotovo bližanje govornemu jeziku. Vsekakor je zaželeno, da bi tudi v pravopisu vladala vsaj relativna stalnost. Menim, da bi se ti osnovni načeli dali uskladiti vsaj za omejeno razdobje. Že vnaprej je treba opozarjati na pojave, ki se zdijo neustaljeni, da jih bo pišoča javnost lahko spremljala in se bodo sestavljalci nove izdaje lažje odločali. Le-ta naj bi izšla takrat, kadar bi se nabralo dovolj novosti in sprememb, vsekakor pa ne prej ko v 20 letih. Naj že zdaj opozorim na nekatera pereča vprašanja:

1. Čudno je videti, da noben novejši pravopis ne ve povedati o besednem redu niti toliko, kolikor Levčev. Skrajnji čas je že, da se po izvrstnih Murkovih, Škrabčevih in Breznikovih razpravah ustanovijo zakoni slovenskega besednega reda.

2. Že od 1902 velja Tominškova obsodba Urše Plut, češ da je po laškem vplivu, zanesli da so jo v prvem desetletju pisci iz Goriške, razširili pa juristi s svojim brezosebnim izražanjem. Dosti jih je, ki Tominškovih izvajanj ne priznajo, še več pa takih, ki tako izražanje ljubijo. Kaj naj napravi slovníčar, kakor da ostane pri starem, dokler vprašanje ni razčiščeno.

3. V pravopisih se nenehno ponavljajo nekatere stalne prepovedi, ker so brez moči proti vsakdanji rabi. Vzemimo za zgled znani deležnik *zaželjen*, nastal po naslonitvi na željo. Ramovš ga je redno pisal in v SP 35 celo priznal, a čez leto in dan ga je preklical. Podobno lahko rečemo o oblikah *oskubiti*, *oskubljen*, ki so nastale s prehodom v četrto glagolsko vrsto. Če so danes že obveljale narečne oblike *dihur*, *piškur*, *kmečki*, *pljuvajte* za pravilne *dehor*, *piskor*, *kmetiški*, *pljujte*, potem bi mogoče še katera utegnila najti milost. Tudi bi se lahko kdo opogumil in povedal, da nimamo dobrega nadomestka za vse pomene glagola izgledati.

4. Oba zadnja pravopisa sta se ustavila na pol pota pri trpnem deležniku neprehodnih glagolov. Dovoljevati *raščen* in prepovedovati *obleden* ni dosledno. To vprašanje je treba rešiti v celoti. Tudi bodo morali prihodnji pravopisci nenehno paziti, kako se obrača raba nekaterih predpon.

5. Nazadnje še vprašanje, ki se mi zdi za prihodnost silno važno: kaj bo s tvorbami, kakor mesopromet in pod. Moč germanskih zloženk je silovita celo v romanskih jezikih, ki so jim popolnoma tuje, kaj šele pri nas! Lahko se smejemo posameznim spakam, a zaradi tega nevarnost ni nič manjša. Uklonili smo se že pri kinodvorani, C vitaminu, a-osnovah in pri mnogih drugih. Kako daleč torej?!

Stanko Škerlj

## O „PLEONASTIČNIH NIKALNICAH“ V SLOVENŠČINI \*

Pleonastične imenujemo tiste nikalnice, ki so, gledane s stališča logike, v svojem stavku odveč: vsebina (odvisnega) stavka, v katerem stojé, je namreč statuirana ne kot zanikano, temveč kot pozitivno (dasi ne vedno ostvarjeno) dejstvo, dejstvo, pri katerem je treba računati z njegovim obstojem, ne z ne-obstojem. »Bojim se, da [on] ne bi umrl« ima v slovenščini pozitivno, zelo (čeprav ne docela) enakomiselno inačico: »Bojim se, da bo umrl« — o razliki med obema gl. niže — in se dá parafrazirati tudi s substantivom: »Bojim se njegove smrti«; ravno to, da je objekt glavnega glagola lahko izenačen z afirmativno postavljenim substantivom, je še en dokaz, da je s stališča logike nikalnica nepotrebna (kadar ni celó motéča, neumestna). Drug primer: »Ne bom odšel, preden se *ne* vrneš«; odločilen za moj odhod je pozitiven dogodek, njegov povratek: »Ne bom odšel pred tvojim povratkom«. Dejansko se v določnem kontekstu lahko reče tudi brez nikalnice: »Ne bom odšel, preden se vrneš«.

\* Uredništvo je želelo ponatisniti ta članek, ki je prvotno izšel v zborniku »Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver«, ker je v tej publikaciji pri nas le malo dostopen.